

HISTORIJSKA
MISAO
7
HISTORICAL
THOUGHT

UDK: 634.22:338.43(497.6)"1861/1918"

DOI: 10.51558/2303-8543.2022.7.7.121

Kategorija članka / Article category:

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Autor / Author:

Salkan Užičanin

Adresa autora / author's address:

salkan.uzicanin@gmail.com

Afilijacija / Affiliation:

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli /
Faculty of Philosophy, University of Tuzla

**ŠLJIVA U PRIVREDI
BOSNE I HERCEGOVINE
(1861-1918)**

Apstrakt

Malo je proizvoda, koji se danas čine tako marginalnim, imalo kapitalnu važnost za narodno blagostanje i privredu zemlje kao šljiva. Bosna i Hercegovina imala je naročito povoljne klimatske i pedološke osobenosti za uzgoj šljive. Te prirodne pogodnosti i višestruke mogućnosti iskorištavanja omogućili su šljivi dominantno mjesto među bosanskim voćem. Njen privredni značaj nije ostao nezapažen osmanskim, a kasnije i austrougarskim vlastima, koje su joj posvećivale posebnu pažnju. Stoga i ne treba da čudi što je šljiva u promatranom periodu bila neka vrsta nacionalnog dobra, a šljivarstvo najrazvijenija grana voćarstva. Austrougarske okupacione vlasti posebno su unaprijedile način obrade i prometa šljivom i doprinijele da postane važna privredna grana.

Ključne riječi

Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo, Austro-Ugarska, Posavina, Brčko, šljiva, suha šljiva, pekmez, trgovina

**PLUM IN THE ECONOMY OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA
(1861-1918)**

Abstract

Few products, which today seem so marginal, had capital importance for national well-being and the country's economy like plums. Bosnia and Herzegovina had particularly favorable climatic and pedological features for plum cultivation. These natural benefits and the multiple possibility of exploitation have enabled the plum to take a dominant place among Bosnian fruits. Its economic importance did not go unnoticed by the Ottoman and later Austro-Hungarian authorities, who paid special attention to it. Therefore, it should not be surprising that in the observed period the plum was a kind of national treasure, and plum growing was the most developed branch of fruit growing. The Austro-Hungarian occupation authorities especially improved the method of processing and the sale of plums and contributed to its becoming an important economic branch.

Keywords

Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, Austria-Hungary, Posavina, Brčko, plum, prune, jam, trade

Stari Rimljani su iz Azije uz drugo voće prenijeli i šljivu u Evropu, a Osmanlije su zaslužne što se proširila po Balkanskom poluostrvu, a onda po srednjoj i zapadnoj Evropi, pa čak i Americi.¹ Za šljivu nigdje nije bilo pogodnijih uvjeta za razvijanje kao u Bosni i to u krajevima uz Bosnu, Drinu, Savu i Vrbas, gdje su bez oplemenjivanja i njegovanja rasla po sedam metara visoka i lijepo razvijena stabla. Dakle, glavni šljivski rejon nalazio se u sjeveroistočnom dijelu Bosne na prostoru srezova Zvornik, Bijeljina, Tuzla, Brčko, Gradačac, Gračanica, Doboj, Derventa, Tešanj, Bosanski Šamac, Maglaj, Žepče, Zenica, Prijedor i Prnjavor. Velikih šljivika bilo je i u bihaćkom okružju, kotaru Sanski most, srednjoj i donjoj dolini rijeke Bosne u okolini Sarajeva, uzduž rijeke Vrbasa i cijelom Podrinju. Gajila se ponajviše (oko 90%) mađarka (kasna sorta šljive nazvana po zemlji porijekla – Mađarskoj, koja je u XV stoljeću u Bosnu prenijeta iz Požege, zbog čega je u narodu poznatija kao požegača ili crnica), koja je bila dobra za potrošnju u svježem stanju, ali i za sušenje i preradu u pekmez i rakiju.² Uz požegaču gajene su još žuta (bijelica) šljiva i džanarika. Od 375.000 dunuma bašte tuzlanskog, travničkog, sarajevskog i banjalučkog kraja otpadalo je 9/10 na šljivike, pa „se za Bosnu s pravom moglo kazati, da je zemlja požegača kao Arabija palma, a Italija smokve il' limuna.“³ Šljiva je dominirala među bosanskim voćem u svakom pogledu: po prirodnim uvjetima za uzgoj, privrednom značenju i pažnji koju joj je narod poklanjao.⁴ Ona je za Bosnu bila ono što su

¹ Босанске суве шљиве, *Босанска вила*, II/ 18, Сарајево, 15. септембра 1887, 279.

² Šta treba znati pa da od šljivarstva imamo više koristi, *Врбаске новине*, V/76, Бања Лука, 9. фебруар 1933, 3.

³ Босанске суве шљиве, *Босанска вила*, 279.

⁴ Šerif Bubić, Voćarstvo u Bosni i Hercegovini, u: *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Sarajevo, 1938, 35.

žitarice za Vojvodinu ili vino i masline za Dalmaciju.⁵

Posavina sa svojim klimatskim i pedološkim osobenostima bila je naročito povoljna za gajenje šljive. Na hladnije jutro s obilnom rosom dolazio je naizmjenično topao sunčan dan, što je posebno pogodovalo uzgoju. Kroz krečno posavsko zemljište pomiješano s glinom provlačila se voda kroz mnogobrojne cjevčice rastvarajući minerale, koje je korijenje usisavalo i hranilo stablo. Te zgodne pogodnosti doprinijele su da je imala lijep, krupan i vrlo sladak plod. Po svojoj kvaliteti bosanska šljiva bila je poznata širom svijeta. Fina mirisa (arome) i ugodna ukusa, šljiva se trošila na moru kao i na kopnu, u Americi kao i Evropi, za manastirskom trpezom i kod gospodske gozbe, a nalazila se čak i pred najmoćnijim vladarima svijeta poput engleske kraljice Viktorije.⁶ Njena upotreba bila je raznolika. Razmnožavala se presađivanjem mladih izdanaka, a rijetko kalemljenjem.⁷ S masovnim uzgojem šljive u Bosni krenulo se krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada počinje da zauzima važno mjesto u narodnoj privredi.⁸

Šljive se nisu mogle čuvati duže vrijeme u svježem stanju. Zato je njihova sezona kratko trajala. Radi boljeg iskorištavanja, stanovništvo ih je počelo prerađivati. Najviše (2/3) su se sušile, u manjim količinama pekle u rakiju i kuhale u pekmez, a najmanje jele svježe.⁹ Vrijeme berbe bilo je stvar ocjenjivanja, a zavisilo je

⁵ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, Загреб, 1906, 239.

⁶ *Босанске суве шљиве, Босанска вила*, 280.

⁷ Једна анкета о подлогама за калемњење шљива, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LVI/15, Београд, 1. август 1929, 562.

⁸ *Die Bosnische Pflaume. Eine handelsstudie*, *Дело*, Лист за науку, књижевност и друштвени живот, Дванаеста књига, Београд, 1896, 352.

⁹ Архив Босне и Херцеговине Сарајево, Фонд Трговинска комора Народне

uglavnom od iskustva i procjene domaćina. Čekalo se da šljiva sazrije, a potom se pristupalo berbi koja je trajala uzastopno nekoliko dana. Počinjala je s ubiranjem voća pravilne veličine i najbolje boje, a proces se ponavljao sljedećeg ili poslije nekoliko dana. Kad je rod bio suviše obilan i vrlo sitan, onda je preovladavala upotreba za pekmez – pri čemu se još uvijek pojavljivala rakija kao vanredan potrošač plodova lošijeg kvaliteta. Sitnije i prezrele šljive skladištene su u veliku burad, a od njih se pravila rakija – šljivovica. Još mnogo prije pojave industrije marmelade u Bosni se pravio pekmez, doduše u primitivnim kazanima, ali s puno uspjeha.¹⁰ Bosanski pekmez bio je izvrsnog kvaliteta, jer je šljiva bila slatka i plemenita. Od 100 kg šljiva dobijalo se 35-40 kg pekmeza.¹¹ Ipak, najveći dio roda se, kako je naprijed navedeno, sušio. Svaka bosanska kuća imala je svoju sušaru i za kratko vrijeme šljive su bile osušene. Najviše su se sušile u brčanskom, gračaničkom, gradačačkom, tuzlanskom i tešanjskom kraju, a manje u bijeljinskom i zborničkom.¹² Što je sirova šljiva bila zrelija dobijala se veća količina suhe. Za jedan kilogram suhih trebalo je oko tri kilograma zrele krupne svježje šljive. Ipak, prosječno je za 100 kg suhe trebalo 400 do 410 kg sirove šljive.¹³

Republike Bosne i Hercegovine, K-11, omot br. 2. *Zapisnik XLVII redovne plenarne sjednice od 11. i 12. IV 1929. god.*; Šta treba znati pa da od šljivarstva imamo više koristi, *Врбаске новине*, 6.

¹⁰ Vrčko. Anketa o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, V/ 38, Београд, 16. септембар 1933, 598.

¹¹ Naši dopisi. U Posavini, dne 13. decembra 1891, *Вошњак*, I/ 27, Сарајево, 31. decembra 1891, 3.

¹² *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину о стању обрта, трговине и промета њезиног подручја у години 1911. и 1912*, Сарајево, 1913, 12-13.

¹³ Босанска шљива, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LIII/22, Београд, 30. маја 1926, 171.

Šljivarstvo u posljednjim decenijama osmanske uprave u Bosni i Hercegovini

Za šljivarstvo, kao u malo kojoj privrednoj grani, nije trebalo puno ulaganja niti rada, a donosilo je ogroman prinos. Ta okolnost u siromašnom agrarnom bosanskohercegovačkom društvu bila je od posebne važnosti. Naime, bosanskohercegovačka poljoprivreda nije mogla uvijek proizvesti dovoljnu količinu hrane neophodne za prehranu stanovništva, naročito nerodnih godina, pa se morala uvoziti. Ovo se uglavnom odnosilo na žitarice, dok je proizvodnja voća uspijevala da podmiri potrebe stanovništva, a velike količine su preostajale za izvoz u sirovom i prerađenom stanju. Prihodi od šljive korisno su utjecali na blagostanje dotičnih krajeva, jer je šljiva uspijevala obično u krajevima posnog zemljišta. Dakle, glavnina zemljoradničkih budžeta popunjavana je prodajom šljive i drugog voća.

U Bosanskom ejaletu / vilajetu dominirala je naturalna trgovina, koja je bila karakteristična za agrarna seljačka društva. I pored izvjesnog napretka razvoj trgovine posljednjih decenija osmanske vladavine nije mogao da prevaziđe tradicionalne forme razmjene dobara. Do gotovog novca seljak je teško dolazio, pa mu je on više služio kao mjerilo vrijednosti nego kao sredstvo plaćanja.¹⁴ U platnom prometu tada su bile razne monete – austrijske forinte, pjaster, groše, krune, engleske lire, turske srebrne i zlatne medžidije, zlatni napoleoni, dok je najcjenjeniji bio austrijski dukat.¹⁵ U robnom prometu novac je

¹⁴ Ilijas Hadžibegović, O privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine, *Prilozi Instituta za istoriju* 13, Sarajevo, 1977, III.

¹⁵ U opticaju se najviše koristio pjaster (srebreni novac). Jedan pjaster vrijedio je 10 kruna, a deset pjastera jednu mađarsku forintu. Pred kraj osmanske uprave u Bosni je uveden i osmanski papirni novac, kajime po 5, 10, 20, 50, 100 pjastera. Od zlatnih novaca u opticaju su bili austrijski dukat (53

vrijedio više nego u novčanoj razmjeni.¹⁶ Trgovina za novac imala je gotovo podređenu ulogu u odnosu na robnu razmjenu koja se odvijala na pijacama, vašerima i sajmovima.¹⁷ Ipak, kupci su suhe šljive plaćali u gotovini. Osiguranje gotovog novca bilo je iznimno važno za agrarno stanovništvo, jer je za novac od prodaje šljiva kupovalo gas, kafu, so, šećer, plaćalo porez i nabavljalo druge potrepštine.¹⁸

Bosna i Hercegovina za vrijeme osmanske uprave nije bila u mogućnosti da razvije jaču trgovinu sa susjednom Austrijom. Tek kad su francuske trupe pod Napoleonom Bonapartom okupirale neke pogranične slavonske teritorije početkom 19. stoljeća,¹⁹ skromne količine suhih šljiva počele su se izvoziti preko Save u pogranična mjesta: Rajevo Selo, Gunju i varoš Osijek. Odatle su dalje išle u Austriju ili Njemačku.²⁰ Od tada nastaje preokret u obradi šljive. Stanovništvo je počelo usavršavati obradu, odnosno sušenje, usljed čega suha šljiva postaje jedan od najinteresantnijih artikala međunarodne trgovine. Još u prvoj polovini 19. stoljeća značajno je participirala u vanjskoj trgovini Bosne. Pored drva, duhana i stoke unosila je najviše gotovog novca u zemlju. Prvi pioniri kapitalizma u

pjastera), zlatni napoleoni (81 pjaster), zlatna lira (100 pjastera), a od srebrenih: medžidije (20 pjastera), bašlici (5 pjastera) itd. (*Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, Sabrao i priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb, 1878, 134).

¹⁶ Austrijski dukat mijenjao se za 53 osmanska pjastera, a u robnom prometu za 58. Srebrni cvanciger se mjenjao za tri, a u robnom prometu za četiri pjastera. (Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Tešanj, 2016, 248).

¹⁷ I. Hadžibegović, O privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine, 111.

¹⁸ Kemal Hrelja, *Kako je živio narod. Bosna i Hercegovina 1918-1941*, Sarajevo, 1994, 217.

¹⁹ I. Hadžibegović, O privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine, 115-116.

²⁰ Босанске шљиве, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LIII/23, Београд, 6. јуна 1926, 179-180.

Bosni bili su upravo izvoznici suhih šljiva (Kučukalići, Krsmanovići, Paranos i itd.). Oni su u toj grani trgovine imali izvanrednu praksu, a Alija Kučukalić i njegovi sinovi bili su trgovci svjetskog glasa.²¹ Više decenija suhe šljive i pekmez služili su za povećanje blagostanja proizvođača i pozitivnu trgovinsku bilansu bosanskih krajeva.²²

Brčko je ležalo u središtu bosanskohercegovačkog šljivskog reiona, što je utjecalo da dobije ulogu glavnog centra za obradu i izvoz šljive. Prema nekim procjenama s brčanskog tržišta odvijalo se oko 90% izvoznog viška šljiva iz Bosne.²³ Povoljnu lokalnu situaciju za razvoj trgovine omogućavala je razgranata putna mreža prema zaleđu do velikih dolina rijeka Drine, Bosne i Spreče, kao i komunikacije koje su prolazile kroz same nizine.²⁴ Iako se radilo o kolskim putevima po njima se moglo dosta dobro voziti, kad je bilo suho vrijeme. Jedan put vodio je iz Bijeljine preko Brezovog polja do Brčkog, a odatle u Orašje, Tolu i Bosanski Šamac.²⁵ Drugi je išao za Gračanicu i Doboj. Ipak, najvažnija putna komunikacija išla je k Tuzli i dalje u unutrašnjost zemlje. Riječni saobraćaj Savom posebno je dobio na značaju nakon osnivanja Dunavskog parobrodskog društva 1830. godine, koje je uvelo redovnu liniju od Dunava do Bosanskog Broda, a u Brčkom je bila parobrodaska luka.²⁶ Njene transportne lađe pojačale su izvoz suhe šljive i postale najvažniji faktor u trgovačkom prometu sa svijetom. Trgovina se također obavljala skelom preko Save do Rajeva Sela. Prema dostupnim podacima samo u januaru

²¹ Najвећи шљивар у Босни, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XLI/8, Београд, 20. марта 1910, 1.

²² Brčko. Anкета o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, 598.

²³ Joso Lakatoš, Aco Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1924, 160–161.

²⁴ Amand, Freih, v. Schweiger-Lerchenfeld, *Bosnien, das land und seine Bewohner*, Wien, 1878, 55.

²⁵ *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, 133.

²⁶ *Letopis matice slovenske za leto 1879*, uredio Janez Bleiweis, Ljubljana, 1879, 172.

1861. preko carinarnice u Rajevu Selu prevezeno je iz Brčkog u austrijske zemlje 367 centnera suhe šljive, a 9.600 centnera (1 centner = 100 kg) u oktobru 1862. godine po cijeni od 15 pjastera za 100 oka.²⁷ Najveći dio izvezio se u Peštu, Beč, Trst i sjevernu Njemačku i to posredstvom jedne trgovačke kuće iz Dresdena, a odatle preko Hamburga za druge pomorske luke.²⁸

Šljiva je bila jezgra narodnog dohotka i kad je slabo rodila stanovništvo je brigu vodilo kako „namjerit, svoje potrebe i državne danke, što vazda s kolajlukom iz šljiva vadi i namiruje.“²⁹ Jedan dio stanovništva skoro je ekonomski zavisio od šljive. Nerodne šljivske godine bile su „kobne po finansije bosanskih poljoprivrednika.“³⁰ Šljiva je zauzimala visoko mjesto u vanjskoj trgovini zemlje s jedne, a s druge strane za proizvođače i trgovce predstavljala skoro uvijek gotov novac, jer se mogla u svako doba prodati i unovčiti.³¹

Značaj i privredni potencijal šljive nije ostao nezapažen osmanskim vlastima. Energični, sposobni i pronicljivi bosanski valija Topal Šerif Osman-paša (1861-1869) posvećivao je posebnu pažnju njenom uzgoju, jer je u Vilajetu, prema pisanju lista *Bosna*, poslije žita „najpreči i najkorisniji prirodni proizvod [bila] šljiva“. Odmah po stupanju na dužnost naredio je da otpočne masovno sađenje šljive i

²⁷ Oka je bila mjera za svu robu u čvrstom i tečnom stanju. Odgovarala je težini od 1,26 kilograma, 400 drahmi ili 2,1/4 bečke funte. Dijelila se na drame koji su težili 3,5 grama. Veća jedinica od oke bio je tovar koji je obuhvatao 450 oka ili 560 kg. (G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, 571-572, 579).

²⁸ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, 628.

²⁹ U Rahiću, 11. augusta 1892, *Bošnjak*, II/ 33, Sarajevo, 18. augusta 1892, 2.

³⁰ Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878) i njihovi utisci u njoj*, Sarajevo, 1981, 139; *Memoari Živka Crnogorčevića*, Priredio Milenko S. Filipović, Sarajevo, 1966, 51.

³¹ ABH, FTOK, K-11, omot br. 2. *Zapisnik XLIII redovne plenarne sjednice od 11. i 12. IV 1929. god.*

za nekoliko godina bilo je zasađeno 5-6 miliona novih stabala.³²

Vilajetske vlasti radile su i na izgradnji i poboljšanju putne mreže. Krajem 1865. radi unaprijeđenja mobilnosti osnovale su akcionarsko podvozno društvo pod nazivom „Društvo Bosanskog Vilajeta“. U čl. 1. društvenog Statuta pisalo je da u bosanskim predjelima postoje tri glavne skele na Savi: Brod, Brčko i Gradiška, a „od strane Mljetaka i Krfa“ Gabela i Carina. „Što ima putova iz Broda do Sarajeva, iz Brčkog, pored Save do Broda, i iz Travnika, svi su za kolovoz dovršeni; a skoroće se dovršiti i put koji se gradi od Brčkog do Maglaja. Na ovim putovima za sad će se kola postaviti. Kad putovi k Mostaru i Lijevnu budu gotovi, biće i na njima vozidba.“ Osnivanjem društva učinjen je golem napredak u razvoju bosanske pošte i brže cirkulacije poslovne korespondencije koja je bila iznimno važna za trgovinu i obrt. Društvo je na sebe preuzelo obavezu da prevozi poštu dva puta sedmično iz Sarajeva do Broda, Brčkog i Travnika.³³

Valija Šerif Osman-paša preduzimaо je posebne mjere na unaprijeđenju obrade / sušenja šljive, što je bio krupan iskorak k poboljšanju njene kvalitete i konkurentnosti na inostranim tržištima. Vilajetska vlada aktivno je radila i na promociji bosanskih poljoprivrednih proizvoda. Pod njenim nadzorom sredinom 1866. godine nekoliko mjeseci pripremana je zbirka poljoprivrednih proizvoda kojima se Bosna po prvi puta trebala predstaviti na svjetskoj poljoprivrednoj izložbi u Parizu. Zbirka je bila postavljena u kajmakamovom nadležštvu, a 20. augusta 1866. obišli su je Valija i „druga odlična lica.“³⁴ Vladine mjere bile su sasvim razumljive, ako se

³² Вилајетске вијести, *Босна*, 50, Сарајево, 1. и 13. маја 1867, 2.

³³ У Сарајеву, 13. априла, *Босански вјестник*, 1/2, Сарајево, 14. априла 1866, 1.

³⁴ Домаће и стране вијести, *Босански вјестник*, 1/20, Сарајево, 20. аугуста 1866, 154.

uzme u obzir činjenica da se Osmansko carstvo u drugoj polovini 19. stoljeća nalazilo u stalnoj finansijskoj krizi i da je najvažniji zadatak Vilajetske vlasti u Bosni bio osiguranje novčanih sredstava za centralnu državnu kasu. Politička previranja u Kandiji, Epiru i Siriji 1866. godine prouzročila su nove vanredne finansijske teškoće Visokoj Porti. Kako bi namirila novonastale budžetske izdatke Porta je razdijelila na pojedine provincije novi namet. Na Bosanski vilajet odredila je sumu od tri hiljade kesa koje su se imale razrezati na pojedine poreske glave. Svota nije bila osobito velika, jer je Bosanski vilajet s Hercegovinom imao više od jednog miliona stanovnika, dakle, na jednog stanovnika dolazilo je oko šest para. Ali te godine ljetina je izdala, a nije bilo ni „najdragocjenijeg proizvoda bosanskog, šljiva“, pa je namet narodu ipak, bio preveliki teret.³⁵

³⁵ Zvanične novine *Bosna* pisale su da je Vilajet Bosna „jedan prevažan dio otomanskoga carstva, provincija jedna, koja i radi svoga pograničnog položaja među prvijem i najdragocjenijim oblastima otomanskijem se broji. Ali su i žitelji, koji u toj lijepoj zemlji stanuju, valjani i vjerni podanici, koji naviknuti oružjem u svakoj su prilici tu svoju odanost prama caru i postojbini pokazivali, svagda su bili gotovi za carstvo i zavijač svoj žrtve prinijeti. Velike i vanredne potrebe državne koje u ovo ozbiljno doba ista imade, zahtijevaju nove žrtve, i razdijelivši ih na sve oblasti po pravednoj razmjeri, pada na Bosnu od tog vanrednog prinosa tri hiljade kesa, kao što to onomadne ovamo prispijevši previsoki ferman opredjeljuje. Previsoki ovaj ferman bješe u glavnome medžlisu, u koji bijahu pozvani članovi sviju staleža i vjeroispovjedi, pročitan, i svakome pojedinome članu protokoliran, da ga je svaki razumjeti mogao. Ti su članovi uvidivši kako se uživa svako dobro i sigurnost u državi i znajući da carstvo podpomagati svakoga je podanika dužnost, doznali su sadržaj tog fermana s radošću, jer su dobili priliku pokazati se u svojoj odanosti. Medžlis je odma preduzeo razrezivanje, moleći se Bogu, da sačuva skupocjeno zdravlje Njegovog veličanstva Sultana. Njegova Preuzvišenost čestiti vali-paša odma je na osnovu medžliskog zaključka dao pisati na sve kajmakame po sandžacima, kojima je poslao i jedan prepis spomenutog previsokog fermana s nalogom, da se po istome postupaju, i tako se možemo nadati, da će potrebni novci što prije pripravljeni biti, da se mogu u Carigrad spremati.“ (Сарајево, 14. септембра, *Босански вјестник*, I/24, Сарајево, 17. септембра 1866, 186-187).

Za vrijeme berbe (august, septembar) šljive su bile glavna hrana i izvor zarade stanovništvu. To se naročito pokazalo nerodne 1867. godine kada je narod muku mučio kako se prehraniti. Mali prinos žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda nadomjestilo je voće koje je te godine vanredno rodilo, pa „valjani Bošnjak nasuši voća svake vrste i za suve šljive dosti para uze; jedna oka po sto para prodavala se je. (...) Najgore izdade kupus i grah. Nigdi kupusa, a Bošnjaci vole da je pola hrane u kupusu. Ele, ove godine i brez njeg biše, jer namisto kupusa služili se s voćem suhvim.“³⁶ Poseban učinak imao je prinos onih miliona novozasadenih stabala, koji je blagotvorno djelovao na kućne budžete. Prema podacima iz izvještaja tadašnjeg pruskog konzula u Sarajevu, 1867. iz Bosne je izvezeno razne robe i predmeta u vrijednosti od 8.676.855 for., a uvezeno 6.475.491 for., dakle za 2.201.364 for. manje, nego li je izvezeno.³⁷ Suhih šljiva izvezeno je samo iz Brčkog 203.000 centnera, a preko drugih mjesta na Savi još 100.000 centnera³⁸ u vrijednosti od oko 1.800.000 forinti.³⁹ Godine 1868. izvoz je iznosio 10.684.000 for., a uvoz 8.454.000 for., dakle izvezeno je više 2.230.000 for. robe nego što je uvezeno. Godine 1870. uvezeno je robe za 8.190.000 for., a izvezeno za 10.462.000 for. Trgovina šljivom te godine bila je prosječna, jer na pijacama nije bilo uobičajeno velikog broja kupaca iz inostranstva. Glavni razlog za njihovo odsustvo bio je rat između Francuske i Pruske koji se neposredno odrazio na trgovinu u Bosni. Šljiva je manje i rodila i bila prosječnog kvaliteta.

U trgovini šljivom dolazilo je do raznih prevara i manipulacija. Neki proizvođači kvarili su njenu kvalitetu, jer je nisu dovoljno dobro

³⁶ Jako Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vrimena u Bosni*, Sarajevo-Zagreb, 2003, 347–348.

³⁷ Trgovina Bosne i Hercegovine 1890, *Bošnjak*, I/9, Sarajevo, 27. augusta 1891, 4.

³⁸ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, 628.

³⁹ Korist od voćarstva, *Bošnjak*, I/8, Sarajevo, 20. augusta 1891, 4.

sušili kako bi bila teža. Kako bi zaštitile ugled bosanskoj šljivi lokalne osmanske vlasti od septembra 1870. godine organizirano su nadzirale mjesta gdje se prodavala, uredile stovarišta gdje je bila smještena, te strogo kontrolirale njen kvalitet. Te sezone „prvih nekoliko tovara koji nisu bili dovoljno osušeni i zapakovani, inspektori su naredili da se bace u vodu i tako spriječili njihovu prodaju.“ Kaznene mjere imale su odjeka kod proizvođača, koji su na tržište počeli dovoziti samo osušenu i kvalitetnu šljivu. Do 30. septembra 1870. godine prevezeno je u Rajevo Selo 9.600 carinskih centnera suhe šljive po cijeni od 170 do 180 pjastera po konjskom tovaru, koji je težio oko 100 oka.⁴⁰ Dezinfekcija suhe šljive na granicama Bosne bila je dosta jednostavna: „U karantenu, pod vedrim nebom, one se samo očiste grabljama, da bi se s njih odstranile sve dlake, vuna ili drugi predmeti koji mogu da prenesu kugu.“⁴¹ Za naredne godine nema statističkih podataka koji bi predočili stanje izvoza i uvoza u Bosnu i Hercegovinu do austrougarske okupacije.⁴² Na osnovu naprijed navedenog ipak, može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina imala aktivnu trgovinsku bilansu s inostranstvom.

Priliv gotovog novca koji je dolazio od izvoza šljiva, imperativno je nametao vilajetskoj vlasti obavezu da i dalje potiče stanovništvo da sadi šljive.⁴³ Shodno njenim apelima zasađeno je u jesen 1873. u zvrničkom sandžaku 260.548, a u proljeće 1874. godine 363.686 stabala šljive, što se „iz jedne tablice s pismom mutesarifa rečenoga sandžaka vladi vilajetskoj došavše doznaje (...).“⁴⁴ Dakle, proširenjem šljivskih kapaciteta i drugim mjerama osmanske vlasti udarile su stabilne temelje šljivarstvu.

⁴⁰ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, Tešanj, 2016, 255–256.

⁴¹ M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878)*, 139–140.

⁴² Narodno gospodarstvo. Trgovina Bosne i Hercegovine 1890, *Bošnjak*, I/9, Sarajevo, 27. augusta 1891, 4.

⁴³ Вилајетске вијести, *Босна*, 50, Сарајево, 1. и 13. маја 1867, 2.

⁴⁴ Вилајетске вијести, *Босна*, 424, Сарајево, 29. јулија и 10. августа 1874, 1.

Austro-Ugarska okupacija 1878. – modernizacija i normiranje procesa obrade i prometa šljivom

Poslije Austro-Ugarske okupacije 1878. godine, Bosna i Hercegovina našla se u potpuno drugačijem ekonomskom okruženju. Na privrednom planu njeno uključenje u carinsko područje Monarhije 1. januara 1880. godine imalo je posebne pogodnosti za trgovinu. U izmijenjenim ekonomskim odnosima trgovački stalež počeo je da koristi nove mogućnosti poslovanja. Pod utjecajem novih ekonomskih i kulturnih prilika primitivni način trgovanja počeo se modernizirati. Trgovina šljivom procvjetala je poslije povezivanja Brčkog željeznicom s Vinkovcima, važnim željezničkim čvorištem, izgradnjom pruge u dužini od 52 km i mosta preko rijeke Save koji je 12. septembra 1894. godine pušten u promet, što je olakšalo promet sa susjedima i Evropom.⁴⁵ Saobraćaj se do tada obavljao trajektom do Gunje u susjednoj Hrvatskoj, gdje je bila stanica kraljevskih mađarskih željeznica.⁴⁶

I austrougarske okupacione vlasti radile su na širenju šljivika, ne samo u Bosanskoj Posavini, nego i unutrašnjim predjelima zemlje. *Pester Lloyd* u jednom od svojih brojeva iz 1891. godine navodi da je u Bosni zasađeno najmanje 100.000 stabala mladih šljiva.⁴⁷ S umnožavanjem šljivika rasla je i proizvodnja. Prirod bosanskih šljiva od 1883. do 1904. godine donosimo u sljedećoj tabeli:⁴⁸

⁴⁵ Siniša Lajnert, Dioničarsko društvo vicinalne željeznice Vinkovci-Brčko (1886-1940), *Prilozi Instituta za istoriju* 47, Sarajevo, 2018, 149-151.

⁴⁶ *Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina. Illustrierter führer*, Wien, Pest, Leipzig, 1892, 120.

⁴⁷ Ljetošnji rod šljiva u Bosni, *Bošnjak*, I/12, Sarajevo, 17. septembra 1891, 3.

⁴⁸ Tabela sačinjena prema: *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 240, 242; *Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie*, *Дело*, 352; Ljubomir, St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, Deo I, Босна и Херцеговина, Beograd, 1928, 128.

Šljiva u privredi Bosne i Hercegovine (1861-1918)

Godina	Prinos šljive u kg
1883.	78.893.657
1884.	43.255.947
1885.	94.238.283
1886.	60.053.337
1887.	118.676.307
1888.	108.020.873
1889.	78.226.910
1890.	62.463.139
1891.	132.433.577
1892.	74.247.103
1893.	130.078.617
1894.	186.051.777
1895.	38.400.000
1896.	145.200.000
1897.	74.880.000
1898.	220.028.000
1899.	78.030.000
1900.	79.730.000
1901.	89.410.000
1902.	119.560.000
1903.	75.480.000
1904.	255.800.000

Analizom podataka iz tabele uočava se pojava da je jednoj godini dobrog slijedila, s malim izuzecima, godina slabijeg prinosa, jer je voćki poslije dobrog roda trebalo izvjesno vrijeme za oporavak. Kada se kulturi voćke posvećivala potreba pažnja, naravno da je i rezultat roda bio povoljniji. Primjetno je i da je prirod 1898. značajno porastao, a da je 1904. godina bila rekordna po berbi.

Prerada šljive postala je jedna od važnijih privrednih djelatnosti nakon okupacije. Do početka industrijske obrade šljive su se izvozile

uglavnom u suhom, te neznatne količine u svježem stanju. Pošto je i jedna i druga bila sklona propadanju, zbog njene važnosti za ukupnu privrednu bilansu, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu posvetila je posebnu pažnju gajenju i preradi šljive.⁴⁹ Na to su dobrim dijelom utjecale žalbe inostranih kupaca. Bečke poljoprivredne novine pisale su 1893. godine da je „zadruga trgovaca bakalskog, materijalskog i mješovitog espapa u Beču“ obavijestila bečki trgovački i zanatlijski odbor (Komoru) da su nekoliko godina suhe šljive iz Bosne dolazile sasvim vlažne zbog čega je dolazilo do vrenja i njihova propadanja. Naime, u poslovima sa šljivom bile su prisutne česte mahinacije svih interesenata u tom procesu. „Proizvođači su često znali brati nedovoljno zrele plodove, koji bi u procesu sušenja postigli ispodprosječnu kvalitetu.“⁵⁰ Dešavalo se i da šljive nisu bile dovoljno suhe. Preprodavci su u tome razumljivo dobijali, jer su takve šljive bile teže na vagi, ali detaljiste, kod kojih se vršio proces vrenja, trpjeli su štetu. Ministarstvo trgovine obratilo se odmah zajedničkom Ministarstvu finansija, ujedno Ministarstvu za upravu Bosnom i Hercegovinom i pozvalo ga da oko toga preduzme potrebne mjere.⁵¹

Zemaljska vlada ulagala je značajna sredstava i preduzimala razne mjere za unaprijeđenje šljivarstva. Angažiranjem stručnjaka organizirala je dva puta godišnje poučne kurseve na kojima su održavana predavanja o suzbijanju voćnih štetočina i racionalnom

⁴⁹ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 241; Lj., St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 127.

⁵⁰ Muhamed, Nametak, *Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije i uprave s posebnim naglaskom na ulogu grada Brčkog*, *Gračanički glasnik* 52, Gračanica, 2021, 73.

⁵¹ Босанска шљива, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XXXIX/38, Београд, 21. септембра 1908, 195.

⁵¹ Суве шљиве из Славоније и Босне, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XXIV/23, Београд, 6. јуна 1893, 184.

podizanju i poboljšanju domaćih sušara, te gajenju, branju i obradi šljive.⁵² Kursevi su održavani u dva ciklusa. Na prvom su, između ostalog, stručnjaci predavali o važnosti proizvodnje krupnog ploda, podesnom izboru prisada, kalemljenju mladih izdanaka, proređivanju krošnje, važnosti đubrenja, načinu đubrenja itd. U drugom ciklusu upoznawali su prisutne o racionalnom načinu žetve, sortiranja sirove šljive, postavljanja i upotrebe rešeta za sortiranje, zahtjevima trgovine u pogledu sušenja, te postupanju sa suhom šljivom.

Šljiva se najviše sušila, jer se tako najbolje unovčavala. Od procesa sušenja zavisila je njena kvaliteta i tržišna vrijednost. Međutim, bosanske sušare imale su određene nedostatke, zbog čega su plodovi obrađivani u njima bili lošijeg kvaliteta.⁵³ Kako bi bosansku šljivu učinila konkurentnijom, Zemaljska vlada preduzela je mjere za tehnološku modernizaciju sušara.⁵⁴ Za taj posao angažirala je svog privrednog savjetnika gospodina Havelku i dala mu zadatak da obiđe francuske šljivike i sušare i sagleda njihovo stanje. Prilikom obilaska, on je uočio da su njihove klimatske i telurske prilike skoro identične bosanskim i da bosanske šljive nisu zaostajale za francuskim, ali da su potonje zbog načina sušenja bile u

⁵² Godine 1905. držani su kursevi u kotarevima: Derventa, Gračanica, Gradačac, Bijeljina, Brčko, Zvornik, Donja Tuzla, Banjaluka, Prijedor, Tešanj, Žepče i Zenica. (*Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 240).

⁵³ Bosanske sušare bile su potpuno zatvorene i bez ventilacije, zbog čega je zagrijani vazduh primao određenu količinu vlage iz šljiva, dok se ne zasiti, pa tako zasićen suviše vlažan ostajao u sušari. Sušenje je od tog momenta prestajalo, bez obzira koliko se ložilo i zagrijavalo i ma koliko dugo se šljive sušile. Da bi se zasićeni zrak zamijenio nezasićenim sušara se otvarala, poslije čega se proces sušenja nastavljao. Međutim, zbog ispuštanja zagrijanog i zasićenog zraka moralo se više ložiti da bi se novi hladni zrak zagrijao, što je povećavalo potrošnju drva i troškove proizvođača. (Преправљена босанска домаћа сушница, *Тежак*, Илустровани лист српског пољопривредног друштва, XXXIX/33, Београд, 17. август 1908, 306-307).

⁵⁴ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 240.

prednosti.⁵⁵ Inače francuskim tipom sušara koristila se većina konkurenata i velikih izvoznika šljiva.⁵⁶

Proučivši sušenje šljiva u južnoj Francuskoj, naročito u Agonu, gdje je bila najživahnija trgovina sa šljivama, te u okružju Lot i Garonne, gdje se najviše uzgajala, Vlada je na prijedlog Havelke odlučila da uvede Cazenill-ove sušare u kojima se malo ložilo, a šljiva najbolje sušila. Iz Francuske su dovedeni i radnici da ih izgrade i praktično pouče seljake, u čemu im je najviše pomogao i sam Cazenill koji je bio pozvan radi montiranja njegovih aparata. O vladinom ili općinskom trošku u više srezova sagrađena je po jedna ogledna moderna francuska sušara i to onim proizvođačima koji su se prvi javili, a pojedini vlasnici šljivika izgradili su ih vlastitim sredstvima.⁵⁷ Na taj način bila je podignuta 21 sušara novoga sistema.⁵⁸ Međutim, nove sušare nisu bile dobro prihvaćene, ne zbog kvaliteta rada, nego cijene njene izrade. Zato je Vlada izdala zadatak svom privrednom stručnjaku da iznađe nova rješenja. Poslije detaljne analize stare bosanske sušare, Havelka je odlučio da je modificira i prepravi tako da se odstrane njeni nedostaci (curenje soka, nedostatak ventilacije) pomoću smišljenog preudešavanja. Pošlo mu je za rukom da na starim sušarama uradi ventilator i da drvene ljesa na kojima se šljiva sušila zamijeni s metalnim. U sušnicama s ventilacijom šljive su gubile samo suvišnu količinu vode, a sve drugo ostajalo je u njima netaknuto. Postupak pri sušenju bio je jednostavan. Na pomičnim policama (ljesama) plodovi su se redali okomito tako da kraj gdje je bio držak ostane prema gore, jer se na taj način iz njih nije cijedio

⁵⁵ Преправљена босанска домаћа сушница, *Тежак*, 307.

⁵⁶ Босанске суве шљиве, *Босанска вила*, II/19, Сарајево, 1. октобра 1887, 293.

⁵⁷ Лјетошњи род шљива у Босни, *Бошњак*, 3.

⁵⁸ Из народне привреде. Шљива, *Сарајевски лист*, XV/20, Сарајево, 17. фебруара 1892, непaгинирано.

sok.⁵⁹ Modernizacijom se za malo novca dobijala sušara velike vrijednosti,⁶⁰ a pored jeftine izgradnje mogla se i proširivati. Trošila je manje drva, jer se toplota i jara bolje iskorištavala.⁶¹ Bila je jako podesna za bosanske krajeve i od velike dobiti za proizvođače.⁶² Na njima se, za razliku od starih u kojima se od 100 kg sirove izvlačilo 25, dobijalo 28-32 kg sočnije suhe šljive.⁶³ Vlada je uredila i da sušenje ne počinje prije 1. septembra.⁶⁴ Sušilo se do 15. septembra koji se smatrao prvim pazarnim danom na berzi sa suhom šljivom.

Nakon modernizacije sušara otpočelo se i s procesom etiviranja kojim se kvarenju izložena suha šljiva pomoću pare sterilizirala i zaštitila, usljed čega je dobijala i bolji izgled. Valjano osušena, brižljivo spremljena i pakovana bosanska šljiva bila je na svjetskom tržištu rado tražena i dobro plaćena roba. Na evropskom i vanevropskom tržištu postala je proizvod ravnopravan inostranoj konkurenciji.⁶⁵ Zemlje sjeverne Evrope koje su do tada suhe šljive nabavljale isključivo iz Francuske, rado su kupovale bosansku, a u nerodnim godinama čak ih je i Francuska nabavljala.⁶⁶ Inače, bosanska šljiva bila je neobično krupna i sadržavala puno šećera, tako da je poslije uspostavljanja racionalnog procesa sušenja i

⁵⁹ Sušenje šljiva, *Bošnjak*, III/20, Sarajevo, 18. maja 1893, 4.

⁶⁰ Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 352.

⁶¹ Преправљена босанска домаћа сушница, *Тежак*, Илустровани лист српског пољопривредног друштва, XXXIX/33, Београд, 17. август 1908, 310.

⁶² Српско и босанско шљиварство, *Тежак*, Илустровани лист српског пољопривредног друштва, XL/30, Београд, 30. октобра 1909, 1.

⁶³ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 241.

⁶⁴ Босанска шљива, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LIII/22, Београд, 30. маја 1926, 171.

⁶⁵ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 241; Lj., St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 127.

⁶⁶ Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 353.

etiviranja počela sa svjetskih tržišta istiskivati francusku koja je do tada dominirala.⁶⁷

Pošto je bosanska šljiva učinjena konkurentnijom, Zemaljska vlada pristupila je uređenju njena prometa, kako bi joj osigurala dobar glas i regulirala njen izvoz. U tu svrhu donijet je Statut za trgovinu šljivom kojim je na pojedinim šljivarskim pijacama / berzama zavela tržne komesarijate / povjerenstva koji su se brinuli o kvalitetu i trgovinskim odnosima. Predsjednici komisija bili su redovno državni činovnici, a sastojale su se od osam do 12 povjerljivih stručnjaka.⁶⁸ Imale su organizaciona i egzekutivna odjeljenja. Prva su se brinula o podizanju proizvodnje, a druga vodila računa o gotovoj robi. Komisija je bila nadležna nad svim licima i firmama koje su radile sa šljivama. Izrađen je i sajamski pravilnik, prema kojem su se smjele prodavati samo zdrave, ne presušene i potpuno čiste šljive. Uvođenjem komisija trgovina je bila olakšana, jer su se pregled, odnosno odobrenje i kazne odmah izvršavali. Za lošu robu odgovarao je i prodavac i kupac. Kazne su bile rigorozne. Prekršitelji su kažnjavani novčanom globom od 500 K, odnosno tome odgovarajućim zatvorom, a u slučaju grubog i ponovnog prekršaja bilo je predviđeno trajno isključenje iz trgovine šljivom. Statut je kasnije dopunjen tako da su oni koji su se htjeli baviti trgovinom šljivom morali prijaviti sreskom načelniku (kotarskom uredu) i tržnoj komisiji, kako bi se o tome vodio nadzor.⁶⁹

Promet šljivom s inostranstvom bio je naročito olakšan 1891.

⁶⁷ Pflaumencultur und Pflaumenmarkt, *Bosnischer Bote pro 1901*, Sarajevo, 1901, 302.

⁶⁸ Komisije su postojale u Brčkom, Derventi, Banjoj Luci, Gračanici, Gradačcu, Prijedoru, Maglaju Bosanskom Šamcu, Tuzli, Žepču, Visokom, Doboju, Orašju i Bijeljini. (*Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 241).

⁶⁹ *Извјештај о управи Босне и Херцеговине 1906*, 241-242.

godine kada su uvedene vage i jedinstvene mjere (kilogram), koje su se upotrebljavale u svim naprednijim zemljama.⁷⁰ Početkom 1892. godine u Brčkom su uvedene vage i smještene na maltama, te se od tada mjerilo na „kile“. Prije dolaska na trg seljaci su morali proći državnu ustanovu za vagu i trošarinu koja je kontrolirala količinu i kvalitetu voća. Poslije mjerenja voća vlasniku je izdavana potvrda o težini s kojom je dolazio na tržnicu. „Svaki, koji donese, da što god proda u čaršiji na pazaru, izmjeri svoj espap na malti, te dobivši potvrdu na čisti broj kila robe, dogje na pijacu i prodaje je bez ikakva mjerenja i daljnjeg truda. Isti seljaci i trgovci bili su se uplašili, da će ta nova uredba biti za obje stranke nepogodna i bez koristi; ali evo istom je mjesec dana, a svijet se tako privikao na njih i uvidio, da je ovako puno bolje, nego kako je prije bilo, jer čak iz drugih kotara ljudi jedva čekaju, da se čim prije i kod njih uvede ta nova mjera. I već se počinje u drugim kotarima kupovati roba za Brčko, pa makar da još tamo nijesu uvedene nove mjere. Kako se pouzdano čuje, već su na putu vage i za ostale kotare u Donjojtuzlanskom okružju.“⁷¹

I Trgovačko-obrtnička komora Bosne i Hercegovine od svog osnutka posvećivala je punu pažnju uređenju i nadziranju trgovine i izvoza suhe šljive i pekmeza. U nekoliko navrata, putem opsežnih anketa sa zainteresiranim krugovima, iscrpno i svestrano pretresala je ovo pitanje. Nakon detaljne analize i izvršenih predradnji na svojoj sjednici od 14. marta 1912. godine donijela je zaključak da komorski ured dostavi Zemaljskoj vladi svoj prijedlog o uređenju trgovine i obrade suhih šljiva i pekmeza. Zemaljska vlada tim povodom sazvala je u Brčkom prilikom I. posavske privredne izložbe anketu na kojoj je

⁷⁰ Naši dopisi. U Posavini, dne 13. decembra 1891, *Bošnjak*, I/27, Sarajevo, 31. decembra 1891, 3.

⁷¹ U Brčkom, 1. februara 1892, *Bošnjak*, II/ 7, Sarajevo, 18. februara 1892, 3.

s interesentima bilo pretresano navedeno pitanje.⁷² Zaključci donijeti na ovoj anketi bili su osnova Vladine naredbe kojom je uredila nadzor trgovine suhim šljivama i pekmezom. Međutim, naredbena osnova prema mišljenju Trgovačko-obrtničke komore bila je nepotpuna, jer je prvenstveno uređivala pitanje trgovine, a nije uvažila njen zahtjev da se uvede nadzor i nad proizvodnjom, čime je trebalo spriječiti razne zlo-upotrebe kojima je trgovina navedenim artiklima bila izložena. Vlada je uvažila primjedbe Komore i čl. 20 Uredbe od 1. septembra 1914. godine uredila pitanje nadzora sušenja i edukacije proizvođača valjanom sušenju i postupaka sa suhom šljivom do njena dovoženja na tržište za prodaju. Uredbom je bilo propisano da kontrolu njihove ispravnosti obavljaju stručna lica, čime je bio zagarantiran kvalitet proizvoda i uređenost tržišta.⁷³

Trgovina „crnim zlatom“

Trgovina šljivama poslije okupacije razvila se u raznim oblicima. Za vrijeme berbe trgovci su obično dolazili iz Beča i Pešte u sve bosanske šljivske krajeve i ostajali do kraja sezone. Svaki od njih imao je po jedno stovarište i držao po jednog kupca (posrednika), koji je na

⁷² Kako bi se bosanskohercegovački poljoprivredni proizvodi što bolje prezentirali domaćim i inostranim kupcima, po ugledu na evropske metropole, u septembru 1912. godine otvorena je I. posavska poljoprivredna izložba u Brčkom, koja je prvi ozbiljniji pokušaj ove vrste u Bosni i Hercegovini. Na izložbi su učestvovali u prvom redu poljoprivrednici brčanskog, gradačačkog i bijeljinskog kraja, ali i susjedstva. Okupila je značajan broj i inostranih gostiju. Glavnu pažnju u voćarskom dijelu izložbe privlačile su izložene šljive koje su svojom ljepotom i jedrinom zadivile posjetioce. Općenito uspjeh izložbe, koja je privukla značaj broj učesnika, bio je dobar i u tom pravcu djelovao je ohrabrujuće. (*Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за 1911. у 1912, 19*).

⁷³ *Izveštaj o radu trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu od 1. juna do 31. decembra 1914*, Sarajevo, 1915, 2–3.

tržištu neposredno kupovao voće od seljaka. Kako bi roba što bolje odgovarala ukusu inostranih mušterija i kvalitetom i načinom pakovanja, trgovci-izvoznici kupovali su od seljaka šljivu u voćnjacima, brali je i pakovali sa svojim radnicima beračima, koje su sezonski zapošljavali i dovozili na željezničku stanicu.⁷⁴ Dakle, najvećom količinom šljiva na tržištima rukovali su lokalni trgovci, čije je glavno zanimanje bilo da kupuju manje količine i sastavljaju vagonске toware i tako postižu bolje cijene. Oni su posjedovali velike magacine, gdje su skladištili i čuvali kupljene količine, dok se vagonски tovar ne sastavi ili ukaže pogodna prilika za izvoz.⁷⁵ U skladištima su radnici ručno sortirali plodove po količini i kvaliteti. Od 1882. godine sortiranje se obavljalo tačnije i brže uz pomoć trijera. Kvalitet se određivao po veličini ploda. Mada su postojale klase 60-65, 65-70 plodova u 1/2 kg, ipak, najčešće se trgovalo s tri utvrđene klase i to: velika garnitura 70-75, srednja 80-85 i mala 110-120 plodova u 1/2 kg. Merkantilna je bila najmanja klasa u kojoj šljive nisu brojane.⁷⁶ Nakon sortiranja lokalni preprodavci utvrđivali su cijene i time olakšavali i izvoznici. Posao ovih posrednika u prvom rukovanju voćem opravdavala je njihova vještina i razumijevanje posla i njihova uloga uopće bila je priznata.⁷⁷

⁷⁴ *Izveštaj o privrednim prilikama i radu Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu u godini 1932*, Sarajevo, 1933, 138-139.

⁷⁵ Босанска шљива, *Тежак*, 171.

⁷⁶ Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 353; Босанска шљива, *Тежак*, 195.

⁷⁷ Znamenitiji brčanski izvoznici šljive bili su: Srpska trgovačka banka, Muslimanska banka, Filijala Privilegovane agrarne banke, braća Weiss, Alijaga Kućukalić, Stevan Kovačević, Mehmed Kantardžić i dr. Zagrebački *Gospodarski list*, pak, navodi da su glavni kupci šljive od proizvođača bili Alija Kućukalić, Isak Haim, Stevan Kovačević i braća Krsmanović koji su je dalje preprodavali raznim stranim trgovačkim firmama. Ove lokalne trgovačke kuće bile su poznate u trgovačkom svijetu širom Evrope. (Trgovina sa šljivama

Cjelokupna tražnja bila je skoncentrirana na desetak većih izvoznika.⁷⁸ Hiljade žuljevitih ruku iz sjeverne Bosne očekivale su čitave godine da plod njihova jednogodišnjeg nastojanja dobije krunu. Za šljive, koju su mnogi u ovim krajevima nazivali „crno zlato“, vezivale su se nade svih godišnjih doba i to jednako među vlasnicima šljivika i onih koji nisu posjedovali nijedno stablo. Šljiva je bila neka vrsta nacionalnog dobra svih Bosanaca. „Za nju su jedared godišnje dokučive mnoge želje, ako ne u celosti, ono bar donekle. Jedared se, uglavnom, godišnje u jesen pojavljuju brčanskim ulicama ljudi jačih dimenzija, oko pojasa sa debelim novčanicima. Isto tako, jedared godišnje Bosanac prodaje svoje šljive (...).“ U vrijeme sezone vojska nadničara i nadničarki, svih uzrasta i životne dobi, radila je i danju i noću na poslovima sa šljivom. Male radnice, za vrijeme kampanje, odbacivale su „zarove i šamije“ i učestvovala na sortiranju šljive za što su bile plaćane po satu. Tada nisu vrijedile odredbe radničkih zakona. Važio je samo običajni način brze otpreme, koji je bio jači od pisanog. Da se na brčanskom otpremištu radilo na način desetosatnog radnog vremena, polovina šljiva bi propala prilikom transporta. Brčko je bilo mjesto koje je živjelo, reklo bi se, svega mjesec dana u godini i to životom punim trgovačke groznice.⁷⁹

Njemački i austrijski trgovci bili su naročito zainteresirani za razvoj i organizaciju trgovine šljivom. Do Prvog svjetskog rata oni su kontrolirali i kupovali skoro čitavu berbu šljiva. Nijemci su stekli glas

u Bosni i Hercegovini, *Bošnjak*, III/28, Sarajevo, 13. jula 1893, 3; Brčko (Brčka), *Bosanski glasnik. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1915, 401; Ferdo, Hefeje, *Put na istok do Carigrada*, Zagreb, 1895, 87).

⁷⁸ Brčko. Anketa o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, V/38, Београд, 16. септембар 1933, 599.

⁷⁹ Место које живи свега месец дана у години. Брчко највеће шљиварско место у Босанској Посавини, *Правда*, XXXV/12516, Београд, 10. септембар 1939, непагинирано.

vodećih međunarodnih kupaca i izvoznika.⁸⁰ U Brčkom su se zaključivale pogodbe za suhe šljive od početka septembra do kraja decembra. Već su se u maju zaključivali rokovi za jesenjsku kampanju i to na metarsku centu ili na garniture (garniture su se sastojale od tri vagona šljiva različite vrste). Kupovina od seljaka vršila se na tovar (126 kg) franko vreća, prevoz lađom ili željeznicom. I kod šljive kao i kod drugih trgovačkih artikala važno je pravilo „najbolje – najskuplje“.⁸¹

Sve se tokom kampanje, od 15. septembra do 15. novembra, odvijalo munjevitom brzinom. Veće ekspeditivnosti, neobične za Bosnu, od branja pa do transporta šljive nije bilo ni u daleko naprednijim zemljama. U sezoni se na hiljade tovara šljive slijevalo u Brčko. Stotine seljaka sa zapregama natovarenim šljivom kroz uzane sokake probijalo se na pijacu. Brčanska jutra tih dana izgledala su kao košnica. Kao po nekoj komandi šljiva je stizala na tržište, koje je u stvari formirano od dvije ulice koje su vodile k željezničkoj stanici i na kojima se nalazila cijela ponuda.⁸² Vrijednost suhe šljive zavisila je najviše od kvaliteta sirove, od njene krupnoće, dozrelosti i količine šećera koji je sadržavala. Samo od potpuno zrelih mogle su se dobiti prvoklasne suhe šljive, sjajnog izgleda, dovoljno slatke i ukusne s naročito prijatnom aromom.⁸³

Brojni strani trgovci dolazili su u Brčko, gdje se održavala prava šljivarska burza. Ponuda i potražnja određivale su cijenu šljive, koja je formirana slobodnom pogodbom.⁸⁴ Zbog njih su u vrijeme kampanje

⁸⁰ Босанске шљиве, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LIII/23, Београд, 6. јуна 1926, 180.

⁸¹ Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 353.

⁸² Босанска шљива, *Тежак*, 171; Brčko. Anкета o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, 599.

⁸³ Како најбоље искористити воће, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, 67/17, Београд, 1. септембра 1939, 541.

⁸⁴ На пјаци у Brčkom 1908. godine за 100 kg сухе шљиве класе 110-120 u 1/2 kg трговци су

svi od ranih jutarnjih sati bili u nekom nervoznom iščekivanju. I proizvođači i kupci čekali su nešto što će dati pravac jednodnevnom trgovačkom životu. Vješto trgovačko oko motrilo je kroz prozor kolika će biti dnevna ponuda, da bi prema njoj odredilo cijenu za taj dan.⁸⁵ Cijena se formirala munjevitom brzinom kao na berzi. Zbog toga je jako fluktuirala u toku od nekoliko sati. Ako su dolazili veći nalozi od količine robe na tržištu, cijena je bila veća, a ukoliko je ponuda bila veća od potražnje onda je cijena bila manja.⁸⁶ Pogodba se zaključivala jednostavno podizanjem ruke, što je bio nešto uprošćeniji i preinačeniji rimski običaj koji je imao potpunu važnost i niko se nije usuđivao da ga prekrši.⁸⁷ Poslije kupovine trgovac je jedna za drugim obilježavao kola svojim žigom i istovarao u trgovačke magacine gdje se sortiralo i pakovalo za etivažu ili za izvoz u inostranstvo.⁸⁸

Izvoz se obavljao željeznicom, dunavskim parobrodarskim društvom i bosanskohercegovačkim brodovljem. Na hiljade vagona ovog ukusnog voća razvozilo se na razne strane.⁸⁹ Eksport se iz godine u godinu povećavao u zavisnosti od roda. Najviše se izvozila u Austro-Ugarsku, Njemačku, Švajcarsku, Poljsku, Holandiju, Englesku i Sjedinjene Američke Države. Do austrougarske okupacije izvožena je uglavnom preko Budimpešte, a kasnije je preko Siska eksport krenuo drugim pravcima. U Budimpeštu su izvožene najkvalitetniji plodovi.

izdvajali 19 kruna, 90-100 – 25 K, a 80-85 – 39 K, dok je 100 kg pekmeza koštalo 39 kruna. (Цене босанске суве шљиве и пекмеца, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XXXIX/38, Београд, 21. септембра 1908, 352).

⁸⁵ Брчко – највеће шљиварско место у Босанској Посавини. Босанско „црно злато“ је ове године донело користи произвођачима, *Правда*, XXXV/ 12.516, Београд, 10. септембра 1939, непагинирано.

⁸⁶ Брчко. Анкета о извозу свежих шљива у овој кампањи, *Народно благостање*, 599.

⁸⁷ Босанска шљива, *Тежак*, 171.

⁸⁸ Босанска шљива, *Тежак*, 195.

⁸⁹ Pflaumencultur und Pflaumenmarkt, *Bosnischer Bote pro 1901*, Sarajevo, 1901, 302.

Šljiva u privredi Bosne i Hercegovine (1861-1918)

Izvoz za Njemačku išao je i riječnim saobraćajem preko Regensburga, a preko Rijeke i Hamburga u SAD, gdje su uglavnom eksportovane šljive lošijeg kvaliteta.⁹⁰ Prevoz 100 kg suhih šljiva željeznicom iz Brčkog do Rijeke 1896. godine koštao je 1,42 forinti, Pešte 96 krajcera, a brodom do Njujorka 4,54 forinte.⁹¹ Posljednji značajni izvoz za SAD bio je 1893. godine.⁹²

Šljiva je bila najjeftinije voće dostupno vladarima, običnom svijetu, pa i sirotinji, zbog čega je bila jako tražena roba. Jedan mali dio prodavao se na domaćem, ali je glavnina išla na inostrano tržište. Izvoz šljive i njenih proizvoda od 1897. do 1913. godine donosimo u sljedećoj tabeli:⁹³

Godina	Izvezeno			
	Suhe šljive u kg	Pekmeza u kg	Alkohola u kvintalima (q)	
			Špirit	Žestoka pića
1897.	16.320.000	-	-	-
1898.	30.940.000	-	-	-
1899.	13.430.000	-	-	-
1900.	16.770.000	-	-	-
1901.	15.510.000	-	-	-
1902.	23.730.000	-	-	-

⁹⁰ Amila Kasumović, *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, Sarajevo, 2016, 419; M. Nametak, *Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini*, 67. Samo 1890. godine izvezlo se preko Rijeke i Trsta u Ameriku oko 125.000 mtc suhe šljive u vrijednosti od 1.500.000 forinti. Šljiva je bila pakovana u buradima, sanducima ili vrećama. (Bosanska suva šljiva kao eksportna roba, *Sarajevski list*, XV/36, Sarajevo, 25. marta 1892, nepaginirano).

⁹¹ Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 353.

⁹² Босанска шљива, *Тежак*, 171.

⁹³ Tabela sačinjena prema: *Izvjешtaј o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, 240, 242; *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе Босне и Херцеговине о стању обрта, трговине и промета њезиног пордучја у години 1911. и 1912*, 11, 13-14; *Izvjешtaј o upravi Bosne i Hercegovine 1908*, Sarajevo, 1909, 90; Die Bosnische Pflaume. Eine Handelsstudie, *Дело*, 352; Lj., St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 128-130.

1903.	14.140.000	-	-	-
1904.	42.750.000	-	-	-
1905.	5.100.000	650.000	-	-
1906.	27.525.000	2.072.500	-	-
1907.	5.082.500	192.500	-	-
1908.	36.940.000	4.640.000	-	-
1909.	2.510.000	430.000	11.574	15.905
1910.	7.930.000	1.580.000	10.237	3.025
1911.	11.400.000	1.650.000	6.810	2.685
1912.	2.840.000	510.000	8.131	2.719
1913.	23.650.000	6.290.000	4.002	6.908

Vrijednost izvoza prerađevina od šljive u promatranom razdoblju progresivno je rasla. Prema dostupnim podacima za izvoz suhe šljive 1907. u zemlju je ušlo 4.873.103 K, 1908. (6.059.660), 1909. (4.490.693), 1910. (4.190.280) i 1911. godine 6.702.025 K. Za izvoz alkohola samo 1909. ostvarena je dobit od 2.131.264 K, a pekmeza 1911. godine 858,826 K.⁹⁴ Prema podacima iz tabele prosječno je u periodu od 1897. do 1913. godine izvoženo oko 20.000 tona suhих šljiva. Prema nekim istraživanjima godišnje je od izvoza ovih proizvoda u zemlju dolazilo oko 10.952.407 K.⁹⁵ Ako se uzme u obzir da je cjelokupan izvoz 1909. godine iznosio 120.865.700 K, onda je lahko uočiti značaj šljive, odnosno njenog udjela.⁹⁶ Neki autori griješe kad navode da ni u jednoj godini u

⁹⁴ ABH, FTOK, K-1, omot br. 12. „Sadašnje privredno stanje u BiH“ predavanje održano na našoj konferenciji mira u maju 1919. god.; Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе Босне и Херцеговине о стању обрта, трговине и промета њезиног пордучја у години 1911. и 1912, 13.

⁹⁵ Nikola, Jarak, *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Građa, Knj. 1, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka, Sarajevo, 1956, 25; M. Nametak, *Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini*, 66.

⁹⁶ Lj., St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 111.

periodu od 1897. do 1904. procenat izvoza šljive nije prelazio 21,8% od ukupnog uroda, koliko je zabilježeno 1897. i da uglavnom nije prelazio jednu petinu ukupnog roda.⁹⁷ Matematički gledano to je uistinu tako. Međutim, pri izračunu uroda i izvoza prerađevina potrebno je uzeti u obzir da je npr. za 100 kg suhe potrebno 400 kg svježe, a 100 kg za 35-40 kg pekmeza. Dakle, eksport prerađevina od šljiva bio je znatno veći i prelazio je 60% od ukupnog prinosa.

Velika rastojanja između proizvođača na selima i pijace, te Bosne i stranih tržišta zbog loših putnih komunikacija i transportnih sredstava, ometale su prodaju većih količina svježe šljive. Trgovina svježeg voća bila je u stvari najteži oblik trgovine uopće, usljed njegove neobično jake podložnosti kvarenju, a nisu postojala ni adekvatna transportna sredstva (hladnjače i sl.). U tome je ležao *raison d'être* industrije konzerviranja voća. Svježe voće bilo je predmet trgovine na malim odstojanjima. Neobično je bio odvažan pothvat bečkih i peštanskih piljara angro, da iz Brčkoga u Beč i Peštu izvoze svježu šljivu. U početku je to išlo u malom obimu i s velikim gubicima, ali se iz godine u godinu usavršavalo. Novo razdoblje počelo je 1908. godine kada se svježja šljiva počela izvoziti u većim količinama. To je omogućeno raznim tehničkim usavršavanjem načina pakovanja i funkcioniranja saobraćajnih sredstava.⁹⁸

Uloga šljive u razvoju domaćeg bankarstva i industrije

Evropski kupci pohvalno su se izjašnjavali o bosanskoj šljivi. Trgovina šljivom donosila je svake godine milione novca u zemlju.⁹⁹ S obzirom

⁹⁷ M. Nametak, Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini, 66.

⁹⁸ Brčko. Anketa o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, 598.

⁹⁹ Brčka, *Bosnischer Bote pro 1901*, Sarajevo, 1901, 212.

da se radilo o unosnom poslu, privukao je pažnju i stranog i domaćeg kapitala. Prvenstveno se za taj posao počeo zanimati bankarski sektor, a potom i krupni privatni kapital. Među prvima se u posao izvoza šljive iz Brčkog uključila Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu, vodeća finansijska institucija u zemlji. Radi uspješnijeg vođenja posla banka je organizirala robno odjeljenje u Brčkom koje je naročito kultiviralo posao s šljivom u kojem je imalo monopolski položaj.¹⁰⁰ Konzumiralo je trajno od 70 do 75% cijele godišnje proizvodnje šljive.¹⁰¹ Dominantnu ulogu banka je osigurala mudrom poslovnom politikom, tako što je proizvođačima nudila povoljne kredite. Kao garanciju tražila je jedino da korisnici kredita cijeli urod šljive prodaju banci po fiksnoj cijeni, koja je za 10-15 krajcera bila manja od pijačne. Banka je tako jeftino dolazila do šljiva koje su na međunarodnom tržištu bile izuzetno konkurentne.¹⁰² Kasnije su, zbog poslova vezanih za šljivu, svoje filijale otvorile i druge banke.¹⁰³

Kako bi ostali u poslovima trgovine šljivom okupili su se 13. augusta 1889. godine brčanski veletrgovci i osnovali Prvu štedionicu u Brčkom.¹⁰⁴ Radilo se o prvoj domaćoj tvorevini takve vrste po čijem

¹⁰⁰ ABH, FTOK, K-1, omot br. 12. „Sadašnje privredno stanje u BiH“ predavanje održano na našoj konferenciji mira u maju 1919. god.

¹⁰¹ U poslovnom izvještaju banke za 1902. godinu Upravni odbor, između ostalog, navodi da je robno odjeljenje, kao i do tada, ostalo dominantno u oblasti trgovine šljivom i da je više od dvije trećine od ukupnog izvoza u inostranstvo išlo preko njenog posredstva. Primjerice 1904. godine od 5.200 vagona ukupnog priroda na Zemaljsku banku je otpadalo 3.550 vagona. Razumljivo da je i prihod zavoda iz tog posla bio zamašan. (Ljubomir, St., Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb, 1924, 51-52).

¹⁰² M. Nametak, *Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini 70-71*.

¹⁰³ Svoje poslovnice u Brčkom imale su: Srpska trgovačka banka i Prva muslimanska banka.

¹⁰⁴ *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину о стању обрта, трговине и промета њезиног подручја у години 1911. и 1912*, Сарајево, 1913, 124; „Erste Sparcassa in Brčka

uzoru su kasnije nastale štedionice u Bijeljini i Banjoj Luci.¹⁰⁵ Glavni zadatak štedionice bilo je kreditiranje poslova oko šljive. Radilo se o dioničkom društvu s kapitalom od 200.000 kruna podijeljenih na 1.000 dionica po 200 kruna. Ova finansijska institucija bila je od izuzetnog značaja za dalji razvoj brčanske trgovine.¹⁰⁶ U početku je uspješno poslovala,¹⁰⁷ ali se 1906. godine fuzionirala s Privilegovanom zemaljskom bankom Sarajevo, koja je preuzela sve njene poslove.¹⁰⁸

S kulturom šljive razvijala se i industrija, odnosno tvornice kojima je ona bila osnovna sirovina za preradu. Iako se radilo o fabrikama za konzerviranje svih vrsta voća, ipak, najviše se prerađivala šljiva, pa tek onda drugo voće. Obično su s ovim bile spojene i tvornice za proizvodnju rakije.¹⁰⁹ Zemaljska banka 1898. godine osnovala je tvornicu za etiviranje u Brčkom, ujedno prvu u Bosni i Hercegovini.¹¹⁰

(Actiengesellschaft) – Prva štedionica u Brčkoj Dioničko društvo“, *Bosanski glasnik*, Opći adresni priručnik sa kalendarom svih vjeroispovjedi za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1899, 176; Oglas, *Sarajevski list*, XII/99, Sarajevo, 21. augusta 1889, nepaginirano.

¹⁰⁵ *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за 1911. и 1912.*, 124; Ferdinand, Hauptmann, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918)*, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo, 1987, 137.

¹⁰⁶ „Privilegovana zemljska banka za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu“, *Bosnischer Bote für das Jahr 1903*, Sarajevo, 1903, 288.

¹⁰⁷ Štedionica je 1893. godine, iako je šljiva 1892. slabo rodila, imala čisti dobitak od 20.783 for. i 49 novč. („Prva štediona u Brčkom“, *Bošnjak*, III/ 14, Sarajevo, 6. aprila 1893, 2).

¹⁰⁸ *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за 1911. и 1912.*, 124.

¹⁰⁹ Једна анкета о подлогама за калемњење шљива, *Тежак*, LVI/15, Београд, 1. август 1929, 1-2.

¹¹⁰ Njene peći primale su 800 sanduka suhih šljiva od 25 kg koji su 12 sati bili izloženi toploti od 100°C. Dnevno je dakle, mogla etivirati četiri vagona šljiva. Pošto je šljivska sezona trajala od sredine septembra do kraja marta etivaža nije neprestano radila. Imala je godišnji kapacitet od oko 300 vagona šljiva. Za vrijeme sezone zapošljavala je oko 100 radnika oba spola. (J.

Naredne 1899. braća Weiss iz Münchena podižu Prvu tvornicu za konzerviranje šljiva u Brčkom,¹¹¹ a iste godine veletrgovac Stevan Kovačević podiže svoju etivažu.¹¹² Svoju etivažu 1900. godine podiže i veletrgovac Alija Kučukalić.¹¹³ Austro-bosanska i Hrvatska kreditna banka u zajednici s češkim kapitalom osnovali su akcionarsko društvo za iskorišćavanje voća u Sijekovcu. Firma je posjedovala velepecaru šljivovice u Polju kod Dervente, tvornicu špirita i etivažu u Sijekovcu.¹¹⁴ Osim tvornica za preradu šljive, podignute su i fabrike za proizvodnju drvene ambalaže za njeno pakovanje.¹¹⁵ Do tada su se suhe šljive izvozile u vrećama i buradima. Oko 1880. godine goleme količine suhih šljiva I, II, i III klase izvožene su u kacama od 150 do 200 kilograma, dok su merkantilne (najsitnija vrsta) pakovane u burad od 700 kilograma.¹¹⁶ Pored burad šljive su se pakovale i u korpama. U pogledu pakovanja učinjen je veliki progres kada se umjesto korpe počelo koristiti sanduče. Šljive su se pakovale u sanduke od 25, 12,5 i 5 kg.¹¹⁷ Proizvodnja sanduka za izvoz šljiva naročito je bila razvijena u Brčkom gdje je jedna fabrika izrađivala 300.000 sandučića za pakovanje.¹¹⁸

Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 163).

111 Sezonski je zapošljavala oko 80 radnika. (J. Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 162–163).

112 Imala je kapacitet tri vagona dnevno i u sezoni zapošljavala 30–40 radnika. (J. Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 163).

113 J. Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 163.

114 *Isto*, 164.

115 Једна анкета о подлогама за калемњење шљива, *Тежак*, LVI/15, Београд, 1. август 1929, 1–2.

116 Босанска шљива, *Тежак*, 171.

117 Gojenje šljiva i trgovina sa šljivama, *Bosanski glasnik*. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1917, 411.

118 Brčko. Anketa o izvozu svežih šljiva u ovoj kampanji, *Народно благостање*, 598; Gojenje šljiva i trgovina sa šljivama, *Bosanski glasnik*. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1917, 411.

Strana konkurencija o bosanskoj šljivi

Iako je bosanska šljiva bila „par excellence“, odlikovana i pohvaljena na bečkoj, pariškoj i drugim svjetskim izložbama,¹¹⁹ ipak, imala je jaku konkurenciju na stranim tržištima. Glavni konkurenti bili su Francuska, Srbija i Njemačka. Od 1894. godine počinje takmičenje s američkim voćem, koje se pokazalo najopasnijem takmacem bosanskoj šljivi.¹²⁰ Vlade navedenih zemalja preduzimale su brojne mjere za poboljšanje uzgoja i obrade šljive, koje su odgovarale tadašnjem razvitku teorije i prakse.¹²¹ Francuska šljiva bila je najveći konkurent na evropskim pijacama. Časopis *La Revue Scientifique* iz 1893. godine donio je interesantan članak o industriji i trgovini sa šljivom, u kojem je, između ostalog, pisalo da je od 1860-tih godina obrada šljive u Bosni učinila krupan napredak i da su francuski proizvođači morali voditi ozbiljnog računa o bosanskoj šljivi.¹²²

Srbijanska štampa pisala je 1879. godine da je šljiva u Srbiji imala važnu ulogu, kao i u Bosni, ali da „Bošnjaci umedoše *bolje upotrebiti proizvod ovaj. Bošnjaci su šljive sušili* i suve prodavali; a osim toga kovali su *pekmez* od šljiva i prodavali, pa je Srbija od njih kupovala i jedno i drugo.“¹²³ Način sušenja šljiva u Srbiji bio je primitivan i svi pokušaji koje su srbijanska vlada, pa i sam Kralj na račun svoje privatne kase, činili da uvedu savršenije sušare nisu dali željene rezultate. Srbijanski privredni stručnjaci smatrali su da je nedostatak

¹¹⁹ Naši dopisi, *Bošnjak*, I/ 5, Sarajevo, 3. jula 1891, 2.

¹²⁰ Босанска шљива, *Тежак*, 171.

¹²¹ Босанске суве шљиве, *Босанска вила*, II/18, Сарајево, 15. септембра 1887, 279-280.

¹²² Индустија и трговина са шљивама, *Тежак*, Илустровани орган Српског Пољопривредног Друштва, XXIV/48, Београд, 28. новембра 1893, 398-399.

¹²³ Поука српском сељаку, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, X/23, Београд, 15. октобра 1879, 1.

pri sušenju bio glavni uzrok što je bosanska šljiva u trgovini imala preimućstvo i što se srbijanska koja je bila gotovo ista kao i bosanska prodavala pod imenom potonjih.¹²⁴ Do usavršavanja sušenja u Srbiji došlo je tek poslije austrougarske okupacije 1878, kada je izvjesni Risto Stjepanović, šljivarski trgovac, s još dvojicom Bosanaca iz Bosanskog Broda prebjegao u Bačinu (srez, tamnički, okrug jagodinski) u Srbiji i kod izvjesnog Milije Milanovića izgradio prvu bosansku sušaru od 32 ljese.¹²⁵

S obzirom da je bosanska šljiva bila konkurentnija, srbijanski privredni stručnjaci upozoravali su vladu da su u Bosni „peći mnogobrojne, a i same šljive su mnogo bolje izrađene, i mada srpske šljive po kakvoći ne ustupaju bosanskim, stran svet pretpostavlja bosanske šljive.“¹²⁶ Srbijanske šljive prodavale su se za tri forinte jeftinije od bosanskih jer su potonje bile krupnije, a i bolje osušene. Bosanskih šljiva išlo je 120 na oku, a srbijanskih 180.¹²⁷ U jednoj skupštinskoj raspravi 1893. godine narodni poslanik Milan Milutinović upozoravao je poslanike da bosanske šljive na „peštanskoj pijaci” stvaraju jaku konkurenciju i da srbijanski trgovac nije mogao prodati „suve šljive sve donde, dok na peštanskoj pijaci ima bosanskih šljiva.”

¹²⁴ Српска жита и осушени плодови у трговини, *Тежак*, Илустровани орган Српског Пољопривредног Друштва, XXII/31 и 32, Београд, 11. августа 1891, 269.

¹²⁵ Interesantno da su se do 1862. godine šljive u Slavoniji u Hrvatskoj sušile u običnim hljebnim pećima i na suncu za vrijeme sunčanih dana i to u malim količinama za ličnu upotrebu. Šljivarski trgovac Risto Stjepanović iz Bosanskog Broda u jesen 1862. godine prešao je u Slavoniju s nekoliko majstora muslimana koji su bili vješti gradnji sušara i sušenju šljive i tom prilikom izgradili sušaru kod izvjesnog Tome Crnjena, šumara u Šumeći, srez brodski, županija požeška. (Ko je prvi sušio šljivu u Slavoniji?, *Тежак*, Илустровани лист Срп. Пољоприв. Друштва, XLIX/11, Београд, 19. марта 1922, 87).

¹²⁶ Индустија и трговина са шљивама, *Тежак*, 399.

¹²⁷ Поука српском сељаку, *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, X/ 23, Београд, 15. октобра 1879, 206.

Tražio je od skupštine da ukine ili bar smanji carinu kako bi ih učinili konkurentnijim.¹²⁸

Njemački stručnjaci upozoravali su svoje proizvođače na pažnju koju su na svjetskom tržištu izazivale bosanske šljive. Posebno im je smetalo što su njemačke trgovine kolonijalne robe uvozile na hiljade tovara suhih šljiva iz balkanskih zemalja, a naročito Bosne i Hercegovine, jer se „grdan novac izveze u tu stranu”. Predlagali su svojim poljoprivrednicima da se okrenu šljivarstvu na veliko i da obrate pažnju prilikom sušenja da šljiva „ne sme biti suva i tvrda kao kost, ni malo sočna a laka, no dobro očuvana, a ipak mekana i sočna, onako, kako u trgovinu dolaze bosanske šljive”. Preporučivali su im da kao u Bosni suše samo dobro zrele, krupne i zdrave plodove, kako bi dostigli bosanski kvalitet.¹²⁹

Zagrebački „Gospodarski List“ u brojevima 12. i 13. iz 1893. godine pišući o trgovini sa šljivama i izvozu iz Hrvatske i Slavonije, upozoravao je hrvatske „posjednike, koliku bi korist mogli imati od svojih šljivika, kada bi imali valjane peći za sušenje šljive. Vrlo je žalosno po nas, da je u tom pogledu Bosna naprednija od nas (naime od Hrvatske). Ako ondje zemaljska vlada posreduje, da se digne produkcija suhe šljive, pa najima za postavljanje valjanih peći vješte stručnjake iz Franceske, mislimo, da bi to isto i naša vlada učinila, ako bi s koje strane bila potaknuta na to. Kada bi se digla produkcija suhe šljive u Hrvatskoj i Slavoniji prema modernim zahtjevima konsumpcije, onda bi se digla i trgovina sa šljivom unutar i preko granica naše domovine. Kraj dosadanjeg nehajstva koliko propada u nas privrede bez traga?“¹³⁰

¹²⁸ 17. sastanak 23. juna 1893, *Народна скупштина*, Службени лист о раду српске народне скупштине, III/14, Београд, 2. јула 1893, 112.

¹²⁹ Српско и босанско шљиварство, *Тежак*, Илустровани лист српског пољопривредног друштва, XL/30, Београд, 30. октобра 1909, 254.

¹³⁰ Trgovina sa šljivama u Bosni i Hercegovini, *Bošnjak*, III/28, Sarajevo, 13. jula

Važna u miru, a u ratu još više. Trgovina šljivom tokom Prvog svjetskog rata (1914-1918)

Privredni svijet u Bosni i Hercegovini ostao je zatečen brzinom kojom je buknuo Prvi svjetski rat (1914-1918) i duže vrijeme svoje poslovne prilike nije uspio prilagoditi ratnim uvjetima privređivanja. Austrougarske vlasti nastojale su prioritetno osigurati nesmetano vođenje rata, zbog čega su već 3. augusta 1914. godine donijele Zakon o racioniranom i veoma ograničenom snabdijevanju stanovništva životnim namjernicama. Zakonom od 7. decembra 1914. godine Zemaljska vlada bila je ovlaštena da shodno ratnih uvjetima preduzima neophodne mjere iz oblasti poljoprivrede, industrije, zanatstva, trgovine i snabdijevanja stanovništva.¹³¹

Ni u mirnodopsko vrijeme bh. zemljoradnici nisu uspijevali proizvesti neophodne količine hrane, pa je jedan dio žitarica neophodnog za prehranu stanovništva uvožen iz inostranstva. To je bila posljedica zaostalosti poljoprivredne proizvodnje, jer austrougarski privredni modernizam nije u značajnijoj mjeri zahvatio agrarni sektor u Bosni i Hercegovini. Obrada zemlje i dalje je vršena na primitivan način, a ukupno stanje agrotehničkih sredstava bilo je na niskom nivou. Dug i iscrpljujući rat dodatno je pogoršao stanje u agraru. Pad proizvodnje osjetio se već 1915. godine. Prinos glavnih žitarica 1916. bio je gotovo dvostruko manji u odnosu na 1914, a usljed suše 1917. godine žetveni prinos je pao na 34,04%, odnosno jedva trećinu predratne proizvodnje. To se neminovno odrazilo na prehranu stanovništva.¹³²

1893, 3.

¹³¹ Opširnije o privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata vidi u: Salkan, Užičanin, „Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata“, *Historijska misao* 2, Tuzla, 2016, 69-95.

¹³² S. Užičanin, Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog

Glad, nestašica i loše zdravstvene prilike najviše su pogodile siromašne društvene slojeve i djecu.¹³³ Život je usljed ratnih stega, dnevnog poskupljenja i sve veće nestašice najnužnijih namirnica iz dana u dan bio sve teži.¹³⁴ U takvim prilikama osiguranje bilo kakvih prihoda za podmirenje egzistencijalnih potreba imalo je ogromnu važnost.¹³⁵ Manjak hrane stanovništvo je nadomještalo voćem, klanjem stoke i na druge načine.¹³⁶ Pri tome suhe šljive i pekmez bili su od iznimne važnosti.

Trgovina je preživljavala iste teškoće kao i druge privredne grane tokom rata. Ratna kataklizma zaustavila je skoro u potpunosti izvoz, odnosno vanjsku trgovinu. Austro-Ugarska je tokom rata bila izolirana sa svih strana, zbog čega se bosanskohercegovački vanjski trgovinski saobraćaj vršio jedino u okvirima Monarhije, te manjim dijelom s Njemačkom i Rumunijom.¹³⁷

rata, 72-73.

¹³³ Zbog nestašice hrane 1917. i 1918. godine djeca su iz pasivnih dijelova Bosne i Hercegovine slata na prehranu u Slavoniju. Opširnije o tome vidjeti u: Mina Kujović, Život u pozadini velikog rata: neke mjere režima u Bosni i Hercegovini (1915-1918), *Gračanički glasnik*, XIX/ 37, Gračanica, 2019, 95-103.

¹³⁴ Dokumenti o stanju rudarskih radnika, *Glas slobode*, VIII/24, Sarajevo 23. marta 1918, 3.

¹³⁵ Izvještaj uprave Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu za godine 1914, 1915, 1916, 1917. i 1918. zaključnom Kongresu Glavnog radničkog saveza u Slav. Brodu, *Glas slobode*, IX/86, Sarajevo 15. aprila 1919, 3-4.

¹³⁶ ABH, TKBiH, K-1, omot br. II. *Privredna politika Austro-Ugarske monarhije u BiH*.

¹³⁷ Neposredna trgovina Bosne i Hercegovine s inostranstvom izvan Austro-Ugarske monarhije i prije rata bila je slaba. Preko granica zajedničkog carinskog područja izvozili su se drvo, duhan, šljive i čilimi. Gotovo sav bosanskohercegovački uvoz poticao je iz Austrije i Ugarske ili je išao uz njihovo posredstvo. Čitav neposredni promet s drugim državama, prema nekim procjenama, iznosio je 3% od ukupne vanjske trgovine Bosne i Hercegovine. (Spoljašnja trgovina Bosne i Hercegovine, *Bosanski Lloyd*,

Suha šljiva i preradevine od šljiva tokom rata bili su jako traženi proizvodi, a njihovu prodaju regulirale su lokalne vlasti. Međutim, zbog važnosti šljive za ishranu stanovništva, Austro-Ugarska vlada je, u sporazumu sa c. i k. generalnom gubernijom u Beogradu i obje vlade Monarhije, posebnom Uredbom od 12. augusta 1916. godine uredila njen promet. Uredbom je bila dozvoljena slobodna trgovina svježom šljivom u Bosni i Hercegovini, ali je bio zabranjen promet suhih šljiva, pakmeza i drugog sušenog voća. Pri donošenju Uredbe, Vlada je morala uzeti u obzir potrebe cijele Monarhije kao i Njemačkog carstva. Za komercijalnu realizaciju korištenja i snabdijevanje potrošača ovim proizvodima Uredbom je osnovan „Centar za korištenje i prodaju suhih šljiva, pekmeza od šljiva i drugog sušenog voća“, sa sjedištem u Brčkom.¹³⁸ U Centru su bili ujedinjeni svi izvoznici koji su se bavili prodajom šljive. Zemaljska vlada je u sporazumu s Vladama Austrije i Ugarske utvrdila i izvozne cijene za suhe šljive. Prodaja se vršila na način da se potrebna količina pošalje izravno vojnim vlastima, centralama u Budimpešti ili Beču ili konačno neposredno Njemačkoj centrali.¹³⁹

Bosna i Hercegovina je od izvoza suhe šljive imala jedinu aktivnu eksportnu bilansu tokom rata.¹⁴⁰ Šljiva je imala dobru prođu jer glavni konkurenti na svjetskom tržištu, Francuska i Srbija, nisu mogle isporučiti značajnije količine, dok je potražnja bila velika zbog brojnih rekonvalescenata koji su jako cijenili ovaj luksuzni

138 II/1, Sarajevo, 1. januara 1920, 8; Lj. Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 114). *Gesetz und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegowina, Jahrgang 1916*, Sarajevo, 1917, 181-183.

139 Trgovina sa šljivama u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata, *Beogradske novine*, III/37, Beograd, 8. februara 1917, 3.

140 Bosna i Hercegovina u ratu. (Službeni podatci), *Glas slobode*, VIII/32, Sarajevo, 24. aprila 1918, 2.

proizvod.¹⁴¹ Sušne i nerodne 1917. godine jedan dio izvoza iskorišten je za nabavku hrane. Od cjelokupno ostvarenog izvoza šljive te godine, bilo je izvezeno u Monarhiju 200 vagona, odakle je prema ugovoru trebalo kao kompenzacija da se uveze 415 vagona krompira iz Galicije i 200 iz Ugarske. Od toga je međutim, uvezeno samo 292 vagona iz Galicije i 94 iz Ugarske.¹⁴² Izvozne zapreke koje su uvedene tokom rata smetale su i unutarnjem prometu, nadasve i prometu svježeg voća između kotareva. Zabrana izvoza odnosno ograničenja koja su bila zavedena stvarale su trgovcima štetu, a s druge strane otežavale prehranu stanovništva u teškim ratnim vremenima. S tim u vezi Trgovačko-obrtnička komora početkom 1918. godine tražila je, u ime trgovaca koji se bave izvozom, da se sva suvišna ograničenja ukinu te da se zavede slobodan promet voća između kotareva.¹⁴³ Izvoz prerađevina od šljive tokom rata (1914-1918) donosimo u sljedećoj tabeli:¹⁴⁴

Godina	Izvezeno	
	Suhe šljive u kg	Pekmeza u kg
1914.	22.670.000	1.810.000
1915.	29.010.000	1.000.000
1916.	13.040.000	240.000
1917.	7.650.000	1.870.000
1918.	26.100.000	3.750.000

¹⁴¹ Šematizam bosansko-hercegovačke industrije, *Bosanski glasnik*. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1917, 407-408.

¹⁴² Bosna i Hercegovina u ratu, *Glas slobode*, 2.

¹⁴³ *Zapisnik redovite XXII. plenarne sjednice trgovačko obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, držane 29. i 30. aprila 1918. godine u dvorani komore u Sarajevu*, Sarajevo, 1918, 75.

¹⁴⁴ Lj., St., Kosier, *Jugoslovenska privreda*, 129.

Analizom podataka iz tabele očito da je 1916. i 1917. godine izvoz prerađevina od šljive značajno smanjio. Ali, kako je rat odmicao cjelokupan promet i izvoz su opadali, a rad cjelokupne privrede zavisio od skućenog domaćeg tržišta.¹⁴⁵ Trgovinska bilansa 1914. iznosila je 108.000.000, 1915. godine 176.000.000 kruna, od čega je na uvoz otpadalo 65,81%, a na izvoz 34,19%. Narednih ratnih godina taj odnos bio je još gori.¹⁴⁶ Dakle, Bosna i Hercegovina je imala nesrazmjerno veliku pasivnu trgovinsku bilansu tokom rata. Stoga je značaj šljive u vanjskoj trgovini i prehrani stanovništva bio od iznimne važnosti.

Zaključak

Šljivu su u Bosnu i Hercegovinu donijele Osmanlije. Prirodne pogodnosti i višestruka mogućnost iskorištavanja učinili su je dominantnom voćnom kulturom. Prerađivana je na više načina i bila važna za ishranu, kućne budžete stanovništva, ali i privrednu aktivnost zemlje. S obzirom da je bila najrasprostranjenije i najjeftinije voće, dostupno svim društvenim slojevima, bila je jako tražena na domaćem, a posebno stranim tržištima. Prirodno usavršena bosanska šljiva povezivala je i upoznavala stanovništvo Bosne i Hercegovine s naprednim narodima. Do polovine XIX stoljeća postala je jedan od najvažnijih izvoznih artikala, koji je zemlji donosio milione svježeg novca iz inostranstva. Uzgoj šljive bio je unosan, zbog čega su mu osmanske vlasti poklanjale naročitu pažnju.

Posebnu pažnju modernizaciji uzgoja, obrade i prometa šljivom posvetile su Austro-Ugarske okupacione vlasti. Angažiranjem stručnjaka radile su na edukaciji stanovništva o uzgoju i uvećanju roda, te

¹⁴⁵ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Godina 1914*, Sarajevo 1914, 511-516.

¹⁴⁶ АВН, FТOK, К-1, omot br. 1. *Привредна политика Аустро-Угарске монархије у Босни и Херцеговини*.

na modernizaciji procesa obrade plodova. Zakonski su uredile i normirale ovu oblast. Njihove mjere doprinijele su da šljiva postane krucijalan privredni proizvod u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući njoj podignuti su industrijski kapaciteti za konzerviranje voća, etivaže, tvornice drvne industrije za izradu ambalaže i dr. U preduzećima su na obradi šljive radile stotine radnika. Brojno seosko stanovništvo, oba spola i svih uzrasta, tokom šljivske kampanje nalazilo je izvor zarade. Šljiva je doprinijela širenju i razvoju bankarstva. Trgovina i njena obrada utjecala je na ekonomsko podizanje i razvoj pojedinih mjesta od kojih je najbolji primjer grad Brčko. Bosanska šljiva odlikovana je i pohvaljena na bečkoj, pariškoj i drugim svjetskim izložbama. Nema sumnje da je šljiva, danas zanemarena voćna kultura, odigrala važnu ulogu u ekonomskom životu Bosne i Hercegovine u promatranom periodu.

Summary

Plums were brought to Bosnia and Herzegovina by the Ottomans. The natural advantages and multiple possibilities of exploitation have made it a dominant fruit culture. It was processed in several ways and was important for nutrition, household budgets of the population, but also the economic activity of the country. Given that it was the most widespread and cheapest fruit, available to all social classes, it was in high demand in domestic and especially foreign markets. The naturally perfected Bosnian plum connected and introduced the population of Bosnia and Herzegovina to advanced nations. By the middle of the 19th century, it had become one of the most important export items, which brought the country millions of fresh sums of money from abroad. Plum cultivation was profitable, which is why the Ottoman authorities paid special attention to it.

The Austro-Hungarian occupation authorities paid special attention to the modernization of cultivation, processing, and trade in plums. By engaging experts, they worked on educating the population about growing and increasing the crop, and on modernizing the fruit processing process. They legally regulated and standardized this area. Their measures contributed to the plum becoming a crucial economic product in Bosnia and Herzegovina. Thanks to it, industrial capacities for fruit canning, sterilizing, wood industry factories for the production of packaging, etc., were built. Hundreds of workers worked in the enterprises on the processing of plums. Numerous rural population, of both sexes and all ages, found a source of income during the plum campaign. Plum contributed to the expansion and development of banking. Trade and its processing influenced the economic rise and development of certain places, the best example of which is the city of Brčko. The Bosnian plum was awarded and praised at Vienna, Paris, and other world exhibitions. There is no doubt that the plum, today a neglected fruit crop, played an important role in the economic life of Bosnia and Herzegovina in the observed period.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

- ❖ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
 - Fond Trgovinska komora Narodne Republike Bosne i Hercegovine

Objavljeni izvori

- ❖ *Bosanski glasnik. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1915.
- ❖ *Bosanski glasnik. Opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1917.
- ❖ *Bosnischer Bote pro 1901*, Sarajevo 1901.

- ❖ Baltić, Jako, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni*, Sarajevo-Zagreb 2003.
- ❖ *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, Sabrao i priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb 1878.
- ❖ *Gesetz und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegowina*, Jahrgang 1916, Sarajevo 1917.
- ❖ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Godina 1914, Sarajevo 1914.
- ❖ *Izvještaj o radu trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu od 1. juna do 31. decembra 1914*, Sarajevo 1915.
- ❖ *Извјештај о управу Босне и Херцеговине 1906*, Загреб 1906.
- ❖ *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908*, Sarajevo 1909.
- ❖ *Letopis matice slovenske za leto 1879*, uredio Janez Bleiweis, Ljubljana 1879.
- ❖ *Метоари Живка Црногорчевића*, Priredio za štampu Milenko S. Filipović, Sarajevo 1966.
- ❖ *Народна скупштина*, Службени лист о раду српске народне скупштине, III/14, Београд 2. јула 1893.
- ❖ *Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina. Illustrierter führer*, Wien, Pest, Leipzig 1892.
- ❖ *Сумарни извјештај Трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину о стању обрта, трговине и промета њезиног подручја у години 1911. и 1912*, Сарајево 1913.
- ❖ *Zapisnik redovite XXII. plenarne sjednice trgovačko obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, držane 29. i 30. aprila 1918. godine u dvorani komore u Sarajevu*, Sarajevo 1918.

Štampa

- ❖ *Beogradske novine*, III/37, Beograd 1917.
- ❖ *Bosanska vila*, II/18, 19, Sarajevo 1887.
- ❖ *Bosanski Lloyd*, II/1, Sarajevo 1920.

- ❖ *Босански вјестник*, I/24, Сарајево 1866.
- ❖ *Босна*, 50, Сарајево 1867.
- ❖ *Босна*, 424, Сарајево 1874.
- ❖ *Вошњак*, I/5, 8, 9, 12, 27, Сарајево 1891.
- ❖ *Вошњак*, II/7, 33, Сарајево 1892.
- ❖ *Вошњак*, III/20, 23, 28, Сарајево 1893.
- ❖ *Дело*, Лист за науку, књижевност и друштвени живот, Дванаеста књига, Београд 1896.
- ❖ *Glas slobode*, VIII/24, 32, Сарајево 1918.
- ❖ *Народно благостање*, V/38, Београд 1933.
- ❖ *Правда*, XXXV/12516, Београд 1939.
- ❖ *Sarajevski list*, XV/20, 36, Сарајево 1892.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, X/23, Београд 1879.
- ❖ *Тежак*, Илустровани орган Српског Пољопривредног Друштва, XXII/31, 32, Београд 1891.
- ❖ *Тежак*, Илустровани орган српског пољопривредног друштва, XXIV/23, 48, Београд 1893.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XXXIX/33, 38, Београд 1908.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист српског Пољопривредног друштва, XL/30, Београд 1909.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XLI/8, Београд 1910.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, XLIX/11, Београд 1922.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LIII/22, 23, Београд 1926.
- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, LVI/15, Београд 1929.

- ❖ *Тежак*, Илустровани лист Српског Пољопривредног Друштва, 67/17, Београд 1939.
- ❖ *Врбаске новине*, V/76, Бања Лука 1933.

Literatura

- ❖ Freih, Amand, v. Schweiger-Lerchenfeld, *Bosnien, das land und seine Bewohner*, Wien 1878.
- ❖ Hadžibegović, Ilijas, О привредним прilikama у Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine, *Prilozi Institut za istoriju* 13, Sarajevo 1977, 97-131.
- ❖ Hauptmann, Ferdinand, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918), *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine* II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo 1987, 99-211.
- ❖ Hefele, Ferdo, *Put na istok do Carigrada*, Zagreb 1895.
- ❖ Hrelja, Kemal, *Kako je živio narod. Bosna i Hercegovina 1918-1941*, Sarajevo 1994.
- ❖ Jarak, Nikola, *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Građa, Knj. 1, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka, Sarajevo 1956
- ❖ Kasumović, Amila, *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, Sarajevo 2016.
- ❖ Kosier, St., Ljubomir, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb 1924.
- ❖ Kosier, St., Ljubomir, *Jugoslovenska privreda, Deo I, Босна и Херцеговина*, Београд 1928.
- ❖ Kujović, Mina, *Život u pozadini velikog rata: neke mjere režima u Bosni i Hercegovini (1915-1918)*, *Gračanički glasnik* XIX/37, Gračanica 1914, 95-103.

- ❖ Lajnert, Siniša, Dioničarsko društvo vicinalne željeznice Vinkovci-Brčko (1886–1940), *Prilozi Instituta za istoriju* 47, Sarajevo 2018, 143-169.
- ❖ Lakatoš, Joso; Despić, Aco, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1924.
- ❖ Nametak, Muhamed, Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije i uprave s posebnim naglaskom na ulogu grada Brčkog, *Gračanički galsnik* XXVI/52, Gračanica 2021, 65-74.
- ❖ Šamić, Midhat, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878) i njihovi utisci u njoj*, Sarajevo 1981.
- ❖ Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Tešanj 2016.
- ❖ Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, Tešanj 2016.
- ❖ Užičanin, Salkan, Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata, *Historijska misao* 2, Tuzla 2016, 69-95.